

## Samenvatting

Op 1 april 2014 is in Nederland het adolescentenstrafrecht (ASR) in werking getreden. Het doel van het ASR is het stimuleren van een flexibele sanctietoepassing bij adolescenten en jongvolwassenen in de leeftijd 16 tot 23 jaar. De aandacht gaat daarbij uit naar een aparte bejegening van jongvolwassenen (waarbij het hier de leeftijdsgroep 18- tot 23-jarigen betreft) via het jeugdstrafrecht. Ook internationaal is er aandacht voor de rol van jongvolwassenen binnen het strafrecht. Zo heeft het Comité van Ministers van de Raad van Europa sinds het begin van deze eeuw tweemaal aanbevelingen gedaan waarmee wetgevers worden aangemoedigd om de reikwijdte van jeugdrechtspraak uit te breiden tot de leeftijdsgroep van jongvolwassenen. Hoewel de aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa niet bindend zijn, zijn veel landen bezig met de bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht. Toch is er voornamelijk maar beperkte informatie over hoe de Nederlandse situatie ten aanzien van de aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht zich verhoudt tot andere landen. Een vergelijking van de aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht van de Nederlandse situatie met die in andere landen biedt inzicht in mogelijk alternatieve varianten welke ook relevant zouden kunnen zijn voor (toepassing in) de Nederlandse situatie. In dit rapport vergelijken we verschillen en overeenkomsten tussen de aanpak van jongvolwassenen in het strafrecht in verschillende Europese landen met het Nederlandse adolescentenstrafrecht. Bij de aparte bejegening van jongvolwassenen gaat het om uitzonderingen die voor deze leeftijdsgroep worden gemaakt buiten het reguliere volwassenenstrafrecht om, hetzij materieel, hetzij procedureel. Het onderzoek maakt deel uit van het onderzoeksprogramma Monitoren en Evalueren Adolescentenstrafrecht dat het WODC op verzoek van het ministerie van Justitie en Veiligheid uitvoert.

### Doelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van dit project is inzicht te krijgen in de aparte bejegening van jongvolwassenen in het (jeugd)strafrecht (inclusief de interventies die deze jongvolwassenen krijgen) in vergelijking tot de Nederlandse situatie, waarbij specifiek wordt gefocust op een aantal voor Nederland relevante Europese landen. De doelstelling van het onderzoek is vertaald in de volgende onderzoeksvragen:

- 1 In welke Europese landen is er sprake van een aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht?
- 2 Wat houdt deze aparte bejegening van jongvolwassenen in de verschillende fasen in de praktijk van het strafproces (vervolgning, berechting en sanctionering) in deze landen in?
- 3 Onder welke voorwaarden en/of juridische condities is het mogelijk jongvolwassenen volgens het jeugdstrafrecht te sanctioneren in andere landen? Is dit bijvoorbeeld afhankelijk van het type delict, de persoon van de dader of anderszins?
- 4 Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen Nederland en andere landen in de aparte bejegening van jongvolwassenen in de verschillende fasen in de praktijk van het strafproces (vervolgning, berechting, tenuitvoerlegging)?

- 5 Wat is bekend over de mate waarin in de andere landen in de sanctionering van jongvolwassenen een aparte bejegening wordt toegepast (bijv. hoe vaak het jeugdstrafrecht bij jongvolwassenen wordt toegepast)?
- 6 Welke type strafrechtelijke sancties, (maximale) strafmaten en interventies (kunnen of) worden toegepast bij jongvolwassen daders in de (selectie van) Europese landen waar sprake is van een aparte bejegening van jongvolwassen daders?
- 7 Wat is bekend over de effectiviteit van deze strafrechtelijke sancties en interventies?

De eerste drie onderzoeksvragen worden hierbij breed ingestoken en voor zoveel mogelijk Europese landen beantwoord en vergeleken, terwijl vraag 4 tot en met 7 specifiek ingaan op een selectie van vier voor Nederland relevante Europese landen.

### **Methode van onderzoek**

De insteek van het huidige onderzoek is om een vergelijking te geven van de aanpak van jongvolwassenen in de praktijk van het strafrecht. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden zijn twee methoden gebruikt: a) een literatuurstudie en b) een kwalitatieve multiple casestudie waarin experts in enkele landen zijn bevroegd middels gestructureerde vragenlijsten eventueel aangevuld met een beknopte, aanvullende literatuurstudie over de door de experts aangedragen interventies. De tweede onderzoeksmethode bouwt hierbij voort op de informatie verzameld in de eerste onderzoeksmethode.

#### *Literatuurstudie en verkennende vragen*

Bij aanvang van het onderzoek is door middel van een *scoping literature review* gezocht naar (recente) literatuur waarin een beschrijving staat van de aparte bejegening van jongvolwassenen in het (jeugd)strafrecht. Hiervoor werden drie zoekstrategieën gehanteerd. Allereerst werden wetenschappelijke databases doorzocht aan de hand van vooraf opgestelde zoektermen. Met de geïnccludeerde bronnen uit deze zoekstrategie werd vervolgens een 'snowballing' en een 'cited-by' zoekproces uitgevoerd. De focus lag op Engelstalige literatuur. Literatuur gepubliceerd na 2000 werd meegenomen wanneer het:

- Zich richtte op de bejegening van jongvolwassenen in het (jeugd)strafrecht. De leeftijdsgrenzen voor de definitie van jongvolwassenen zijn daarbij flexibel gelaten, zolang er in ieder geval ten dele overlap was met de doelgroep van jongvolwassenen uit het Nederlandse strafrecht (18- tot 23-jarigen).
- Betrekking had op ten minste één van de fasen in het strafproces, te weten de vervolging (vordering, advisering), berechting en tenuitvoerlegging.
- Ging over een land dat lid is van de Raad van Europa.

Om Engelstalige bias te minimaliseren, zijn contactpersonen uit de Europese landen waar weinig informatie over gevonden werd in de literatuurstudie gecontacteerd met een korte vraag over de mogelijkheid voor aparte strafrechtbejegening voor jongvolwassenen in hun land. De geïnccludeerde literatuur en de antwoorden op de verkennende vragen zijn gecodeerd volgens een codeboek.

### *Vragenlijst aan experts en aanvullende literatuurstudie*

Het tweede deel van het onderzoek betreft een kwalitatieve multiple casestudie van een selectie van landen welke relevant kunnen zijn voor het Nederlandse beleid. Na een stapsgewijs proces om de landen te kiezen is besloten om Duitsland, Oostenrijk, Zweden en Portugal mee te nemen voor verdere analyse. Het doel was om twee landen te selecteren waar de strafrechtelijke bejegening van jongvolwassenen vergelijkbaar lijkt met die in Nederland, namelijk die landen waar jongvolwassenen ook in het jeugdstrafrecht gesanctioneerd kunnen worden. Daarnaast werden twee landen geselecteerd waar jongvolwassenen niet via het jeugdstrafrecht kunnen worden gesanctioneerd, maar waar eventueel wel sprake is van een relatieve sanctievermindering (mitigatie) die jongvolwassenen kunnen krijgen of een andere reden waarom er sprake lijkt te zijn van een aparte bejegening van jongvolwassenen.

In deze vier landen zijn experts benaderd met een vragenlijst met 20 verdiepende vragen. In elk land zijn meerdere experts benaderd. Allereerst werd aan twee experts de vragenlijst met de beschikbare informatie gestuurd en werden zij gevraagd om de informatie te controleren en, waar nodig, aan te vullen. De laatste expert werd vervolgens een tekst gestuurd waarin de informatie van de eerdere experts en de literatuur verwerkt was tot ongeveer twee pagina's aan tekst.

Na de analyse van de situatie in elk van die vier landen apart, is de informatie naast elkaar gelegd. De Nederlandse situatie is als uitgangspunt genomen voor de verdere analyse. Verschillen en overeenkomsten met de vier landportretten werden vervolgens in overleg tussen de drie betrokken onderzoekers besproken en geduid. Eventuele verklaringen of implicaties van de bevindingen voor de Nederlandse situatie werden door middel van dit overleg in kaart gebracht.

### **Resultaten literatuurstudie**

Er zijn 59 bronnen meegenomen in dit onderzoek, waarvan slechts 17 van de 59 bronnen zich specifiek richten op jongvolwassenen in het strafrecht. De meegenomen bronnen geven een (soms oppervlakkige) beschrijving van 38 Europese landen. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie van experts, waardoor informatie beschikbaar kwam over 45 andere Europese landen dan Nederland. Inclusief reeds beschikbare kennis over Nederland is over 46 van de 50 landen van de Raad van Europa informatie over de aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht bekend. Van vier landen (Andorra, Liechtenstein, Monaco en San Marino) is geen informatie voorhanden.

#### *Meeste landen hebben een aparte bejegening van jongvolwassenen*

In 34 van de 46 onderzochte landen is in het strafrecht sprake van een aparte bejegening van jongvolwassenen die na hun 18<sup>e</sup> een misdrijf hebben gepleegd. In 12 van de 46 onderzochte landen is geen sprake van een aparte bejegening van jongvolwassenen. Hieronder vallen echter ook landen waarbij het mogelijk is om jeugdsancties op te leggen aan of te verlengen voor jongvolwassenen indien het misdrijf en/of de rechtelijke uitspraak vóór het 18<sup>e</sup> levensjaar plaatsvond. Van vier landen (Andorra, Liechtenstein, Monaco & San Marino) is geen informatie over een aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht bekend.

### *Verschillende doelgroepen voor de aparte bejegening*

Er zijn 34 landen die een aparte bejegening hebben voor jongvolwassenen die een misdrijf hebben begaan na hun 18<sup>e</sup> verjaardag. De doelgroep van jongvolwassenen die in aanmerking komen voor deze aparte bejegening is echter per land toch verschillend. Hierbij zijn allereerst verschillen te vinden in de *leeftijdssrange* waarop de aparte bejegening van toepassing is. De minimumleeftijd staat in bijna alle landen op 18 jaar, met als uitzonderingen Portugal en Schotland waar de minimumleeftijd 16 jaar is. De maximum leeftijd voor de aparte bejegening ligt in de meeste landen op de 21. Twee landen hebben een iets lagere maximum leeftijd van 20 jaar, terwijl drie landen net als Nederland een hogere maximum leeftijd hebben, variërend tussen de 22 en de 25 jaar.

Een tweede verschil is te vinden in het *meetmoment van de leeftijd*. De meeste landen hanteren de leeftijd ten tijde van het misdrijf, de zogenoemde pleegleeftijd, als uitgangspunt. Er zijn echter ook landen die het moment van de rechtszitting meenemen, de berechtingsleeftijd. De meeste landen waarbij de berechtingsleeftijd een rol speelt, kijken ook naar de pleegleeftijd.

### *Verschillende aanvullende voorwaarden en/of juridische condities voor aparte bejegening*

Het belangrijkste verschil tussen landen is dat sommige landen de aparte bejegening altijd toepassen, waardoor er geen juridische condities omschreven worden. In andere landen kunnen jongvolwassenen een aparte bejegening in het strafrecht krijgen die afhankelijk is van enkele voorwaarden en/of juridische condities, zoals:

- een afgeleide van een individueel kenmerk van de verdachte (in Nederland de persoonlijkheid van de dader waarbij de onvoltooide ontwikkeling een rol speelt, elders bijvoorbeeld toerekeningsvatbaarheid);
- de omstandigheden van het misdrijf;
- de verwachte uitkomst van de aparte bejegening;
- de zwaarte van de straf bij specifieke misdrijven of ernst van het misdrijf.

### *Aparte bejegening van jongvolwassenen zowel materieel als procedureel*

Het soort aparte bejegening dat mogelijk is, is per land verschillend. De invulling van de aparte bejegening kan worden ingedeeld in vier categorieën:

- aparte plaatsing in een gevangenis of een jeugdinstelling;
- strafvermindering;
- aparte sancties (bijv. uit het jeugdstrafrecht);
- de toepassing van aparte procedures.

De eerste drie vormen zijn voorbeelden van een *materiële vorm* van aparte bejegening, waarbij het gaat om de sanctionering van de jongvolwassenen en/of de uitvoering van de sancties. Deze drie vormen van aparte bejegening zijn beschreven in volgorde van minst naar meest afwijkend van het reguliere strafrecht voor volwassenen. De laatste, aparte procedures, gaat om aanpassingen in de *procedurele kant* van het strafrecht. Landen kunnen hierbij gebruikmaken van een combinatie van deze verschillende soorten aparte bejegening.

## Resultaten verdiepende analyse

Vier landen zijn nader onderzocht. Twee van deze landen (Duitsland en Oostenrijk) zijn meegenomen omdat zij enigszins vergelijkbaar zijn qua strafrechtstelsel met Nederland. Zweden en Portugal hebben het strafrechtstelsel anders ingericht dan Nederland waar het de bejegening van jongvolwassenen in het strafstelsel betreft. Kortgezegd, en hierna verder uitgewerkt, komt de aparte bejegening in deze landen op het volgende neer. In Nederland is het uitgangspunt voor jongvolwassenen verdachten van een misdrijf van 18 tot 23 jaar 'volwassenenstrafrecht, tenzij' en kunnen ze onder specifieke condities volgens het jeugdstrafrecht worden gesanctioneerd. In Duitsland worden jongvolwassenen in de leeftijd van 18 tot 21 jaar berecht volgens het jeugdsanctierecht, waarbij wel enkele juridische condities gelden (zie verder). In Oostenrijk geldt de aparte bejegening van alle jongvolwassenen van 18 tot 21 jaar ten tijde van het misdrijf, waarbij zij procedureel vallen onder het jeugdstrafrecht, maar qua sanctionering in het volwassenenstrafrecht worden berecht. In Zweden en Portugal vallen jongvolwassenen onder het reguliere volwassenenstrafrecht, maar bestaat de mogelijkheid tot strafvermindering (Zweden) of het bieden van alternatieven op gevangenisstraffen (Portugal).

### *Verskillende beweegredenen, maar belang aparte bejegening jongvolwassenen gedeeld*

Hoewel de landen allen een aparte bejegening van jongvolwassenen hebben, is de motivatie en invoering van deze aparte bejegening in elk land anders verlopen. De invoering van de aparte bejegening in Duitsland en Zweden vond eerder plaats dan in Nederland (respectievelijk 1953, 1935/aanpassing in 1988 en 1965/aanpassing in 2014). Portugal en Oostenrijk hebben pas later een mogelijkheid tot aparte bejegening ingevoerd (respectievelijk 1982 en 2001).

Nederland en Duitsland beargumenteren de aparte bejegening van jongvolwassenen vanuit een ontwikkelingsperspectief, waarbij (sommige) jongvolwassenen verdachten/daders van een misdrijf nog niet als volledig ontwikkeld worden beschouwd. Zweden kijkt vooral naar de toerekeningsvatbaarheid, waaruit zij concluderen dat jongvolwassenen niet in dezelfde mate verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor de gepleegde misdrijven. Portugal kijkt vooral naar de sociale ontwikkeling van jongvolwassenen en het belang van werk en opleiding bij de doelgroep jongvolwassenen. In Oostenrijk bestaat een aparte bejegening vanuit het idee dat criminaliteit onder jongvolwassenen tijdelijk kan toenemen door de leeftijdsspecifieke problemen die horen bij de transitie naar volwassenheid. Geconcludeerd kan worden dat de groep jongvolwassenen wordt gezien als een unieke doelgroep waar aparte bejegening nodig kan zijn om recht te doen aan de ontwikkelingsfase waarin jongvolwassenen zich bevinden. Alleen Zweden overweegt momenteel om de aparte bejegening van jongvolwassenen af te schaffen.

### *Leeftijdsgrenzen voor aparte bejegening niet overal gelijk*

De minimum leeftijd van de aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht is in Nederland 18 jaar. Deze minimum leeftijd is vergelijkbaar met Duitsland en Oostenrijk. Ook in die twee landen is de grens van volwassenheid op 18 jaar gesteld. Zweden heeft een minder duidelijke minimum leeftijd. Vanaf 15 jaar zijn jeugdigen crimineel aansprakelijk en vallen zij onder hetzelfde systeem als volwassenen. Dit heeft ermee te maken dat er in Zweden geen apart jeugdstrafrecht bestaat. Portugal hanteert ook een lagere minimum leeftijd dan Nederland, namelijk 16 jaar. Vanaf 16 jaar worden jeugdigen gezien als jongvolwassenen en geldt een

apart strafrechtregime. De maximum leeftijd van de aparte bejegening is in Nederland recentelijk verhoogd, waardoor jongvolwassenen tot 23 jaar in aanmerking komen voor de aparte bejegening. De vier vergelijkingslanden gebruiken de grens van 21 als maximum leeftijd, vergelijkbaar met de Nederlandse situatie voordat de leeftijdsgrens in 2014 werd opgehoogd. Wel zijn er zowel in Duitsland als Oostenrijk geluiden om deze maximum leeftijd voor de aparte bejegening van jongvolwassenen te verhogen.

#### *Niet elk land gebruikt aanvullende juridische condities*

In Nederland zijn twee aanvullende juridische condities opgesteld waarnaar gekeken dient te worden: de persoonlijkheid van de dader en de omstandigheden van het misdrijf. Het meest vergelijkbaar met de Nederlandse condities is het systeem in Duitsland. Ook daar worden de persoonlijkheid van de dader en de omstandigheden van het misdrijf als redenen genoemd om de aparte bejegening bij jongvolwassenen toe te passen. Echter in Duitsland worden deze juridische condities vanuit een ander kader geïnterpreteerd dan in Nederland omdat het uitgangspunt is dat alle jongvolwassenen in aanmerking kunnen komen voor het jeugdstrafrecht. Dit impliceert dat betrokken professionals primair alert moeten zijn op contra-indicaties voor de toepassing van het jeugdstrafrecht terwijl in Nederland de professionals vooral moeten kijken naar pro-indicaties. In zowel Duitsland en Zweden, zijn er ook procedures of sanctiemogelijkheden die onder aparte bejegening kunnen worden geschaard, maar van toepassing zijn op alle jongvolwassenen binnen de vastgestelde leeftijdsgrenzen. In Oostenrijk zijn er voor geen enkele vorm van aparte bejegening aanvullende juridische condities opgesteld.

#### *Minder grote rol voor OM over advisering door instanties in andere landen*

In Nederland ligt wat betreft het inzetten van een aparte bejegening van jongvolwassenen een belangrijke rol weggelegd voor het Openbaar Ministerie (OM), de drie reclasseringsorganisaties (3RO) en het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie (NIFP). Het OM kan besluiten om in te zetten op een aparte bejegening van een jongvolwassen verdachte van een misdrijf (d.w.z. inzetten op een vervolging volgens het jeugdstrafrecht en een jeugdsanctie eisen). Vervolgens worden adviesrapportages over de jongvolwassene opgemaakt door de reclassering en in voorkomende gevallen door het NIFP. Daarin wordt tevens nagegaan of deze jongvolwassene in aanmerking kan komen voor een jeugdsanctie. Dit lijkt te verschillen met het systeem in Duitsland en Oostenrijk. Onderdeel van de procedures waar jongvolwassenen in Duitsland en Oostenrijk onder vallen is dat er *altijd* een onderzoeksrapport over de verdachte wordt opgesteld, waarin zijn of haar ontwikkeling en omstandigheden worden meegenomen. Dit is een inherent onderdeel van de aparte bejegening, waardoor er minder afhangt van een initiëring door het OM. In Portugal kunnen alle partijen informatie vragen aan het directoraat-generaal van de re-integratie- en gevangenisdiensten (DGRSP), dat, indien nodig, advies biedt die het besluitvormingsproces kan rechtvaardigen.

#### *Rechters hebben discretionaire bevoegdheid voor keuze strafrechtstelsel*

De daadwerkelijke keuze voor de aparte bejegening ligt in alle landen, behalve in Oostenrijk, bij de rechter. In Oostenrijk geldt de aparte bejegening voor alle jongvolwassenen, waarbij zij vallen onder het procedurele proces vanuit het jeugdstrafrecht, maar de sanctionering plaatsvindt via het volwassenenstrafrecht. Ook in Duitsland gebeurt de berechting door een jeugdrechter, en kan deze rechter

er voor kiezen het jeugdstrafrecht toe te passen in plaats van het volwassenenstrafrecht. In Nederland, Portugal en Zweden ligt deze bevoegdheid bij een rechter uit het volwassenenstrafrecht en kunnen er alternatieve sancties gekozen worden. Deze keuze voor aparte bejegening wordt in Duitsland en Zweden, net als in Nederland, vooral onderbouwd wanneer het wordt toegepast. In Portugal daarentegen moeten rechters de beslissing altijd beargumenteren, ook als er geen aparte bejegening van de jongvolwassen dader in het strafrecht wordt toegepast. De tenuitvoerlegging in het Nederlandse systeem volgt op de keuze van de rechter voor het strafrechtstelsel. In de andere landen bestaat ook de mogelijkheid om een jongvolwassen dader in een aparte afdeling van een gevangenis of in een jeugdinstelling te plaatsen ondanks de toepassing van een sanctie uit het volwassenenstrafrecht.

#### *Verschillen in maximale en minimale straffen voor jongvolwassenen*

In Nederland kunnen jongvolwassen die worden berecht volgens het jeugdrecht lagere straffen krijgen opgelegd in verhouding tot jongvolwassenen die volgens het volwassenenstrafrecht worden berecht. In Oostenrijk is maximale strafmaat voor jongvolwassenen lager dan die van volwassenen, maar alsnog relatief hoog (15 jaar). In Duitsland is, vanwege de aparte bejegening van jongvolwassenen in beide strafrechtstelsels, de maximale strafmaat voor jongvolwassenen in het jeugdstrafrecht gelijk aan de maximale strafmaat binnen het volwassenenstrafrecht (beide 15 jaar voor jongvolwassenen). Dit is hoger dan voor minderjarigen, voor wie de maximale vrijheidsbeneming 10 is.

De reguliere sanctionering van jongvolwassen daders in Nederland is het volwassenenstrafrecht. Er worden op de sanctionering binnen het volwassenenstrafrecht geen uitzonderingen gemaakt voor jongvolwassenen. Hierin verschillen Duitsland en Zweden, waar jongvolwassenen, ook als zij volgens het volwassenenstrafrecht worden berecht, in aanmerking kunnen komen voor strafvermindering ten opzichte van volwassenen. Verder, waar er in Nederland geen minimale strafmaten zijn, is dit anders in Duitsland. Bij het opleggen van een jeugddetentie is de duur minimaal 6 maanden, dit uit educatief oogpunt. Daarnaast bestaat de mogelijkheid tot een kortdurende detentie van maximaal vier weken zonder dat er een strafblad wordt aangemaakt.

#### *Door variatie is de mate van toepassing moeilijk vergelijkbaar*

Gezien de variatie in de vorm van de aparte bejegening in de vier landen, alsook het gebrek aan duidelijke data over de mate waarin in de verschillende landen de aparte bejegening van jongvolwassenen wordt toegepast, is het moeilijk om de Nederlandse situatie te vergelijken met de andere landen. Het meest vergelijkbaar is Duitsland, waarbij een soortgelijke vorm van aparte bejegening als Nederland wordt gebruikt. In Duitsland wordt het jeugdstrafrecht in ongeveer twee derde van de strafzaken tegen jongvolwassen daders van 18 tot 21 opgelegd. Dit is veel meer dan Nederland het geval is (in ongeveer 5% van de zaken tegen een 18-tot 23-jarige dader wordt een jeugdsanctie opgelegd).

#### *Beperkte informatie over effectiviteit*

In de Engelstalige literatuur zijn er geen tot zeer beperkte onderzoeksresultaten gevonden rondom de effectiviteit van de aparte bejegening van jongvolwassenen. Alleen over de situatie in Duitsland zijn er twee onderzoeken gevonden die de effectiviteit van jeugdsancties ten opzichte van volwassensancties in de doelgroep

van jongvolwassenen hebben bekeken. Beide zijn gebaseerd op dezelfde dataset en geven, gezien de beperkingen in de onderzoeksopzet, maar weinig uitsluitel over de effectiviteit van aparte bejegening. Overig onderzoek naar mogelijke effecten van aparte bejegening van jongvolwassenen is niet in de Engelstalige literatuur gevonden.

### **Beperking en krachten van het onderzoek**

Voor dit onderzoek is gebruikgemaakt van Engelstalige bronnen en persoonlijke communicatie met experts uit de desbetreffende landen. Dit maakt dat het onderzoek afhankelijk is van tussenpersonen in de vorm van auteurs die de informatie in het Engels beschikbaar hebben gemaakt of personen die ons informatie konden aanleveren via de verkennende en de verdiepende vragen. Deze afhankelijkheid van derden zorgt ervoor dat het niet mogelijk is om zeker te zijn van de compleetheid van de informatie over de aparte bejegening in de onderzochte landen. Het kan daardoor zijn dat informatie ontbreekt over een desbetreffend land. Daarnaast is het mogelijk dat er door de vertaling naar het Engels en vervolgens de vertaling naar het Nederlands enkele nuances van de strafrechtssystemen verloren zijn gegaan. Verder is er voor gekozen om een specifieke focus op de benadering van jongvolwassenen in het strafrechtstelsel te hanteren. De verkregen informatie geeft daarmee een goed overzicht van de mogelijkheid en de invulling van de aparte bejegening van jongvolwassenen. Een belangrijke kanttekening is dat er niet systematisch is gekeken naar verschillen en overeenkomsten tussen het jeugdstrafrecht en het volwassenenstrafrecht van de desbetreffende landen.

Om de bovenstaande beperkingen op te vangen is er gebruikgemaakt van triangulatie. Zo is er voor het verkennende gedeelte gebruikgemaakt van een combinatie tussen literatuur en experts van de desbetreffende landen. Voor de meeste landen zorgde dit ervoor dat er meerdere bronnen waren waarop de informatie werd gebaseerd.

### **Conclusie**

Uit de vergelijking van de Nederlandse situatie met diverse Europese landen blijkt dat een aparte bejegening van jongvolwassenen in het strafrecht niet uniek is. In meerdere landen komen jongvolwassenen in aanmerking voor een aparte bejegening in het strafrecht. Daarbij gaat het om zowel materiele (een aparte plaatsing, strafvermindering, aparte sancties bijvoorbeeld uit het jeugdstrafrecht) als procedurele aspecten (andere procedures in het strafproces voor jongvolwassenen dan voor oudere volwassenen). Doordat de voorwaarden voor de aparte bejegening tussen landen verschillen levert dit ook verschillen op in doelgroepen. In sommige landen komen alle jongvolwassenen in aanmerking voor aparte bejegening, in andere landen gaat het om een selectie van de jongvolwassenen, waarbij vooral de ontwikkeling van de dader veelvuldig als juridische conditie wordt toegepast. De in dit onderzoek gevonden verschillen en overeenkomsten met andere Europese landen kunnen aanknopingspunten bieden voor zowel onderzoek als beleid om de kennis en werking van de aparte bejegening van jongvolwassenen verder te evalueren.